

FONDUL LEXICAL GERMAN VECHI ȘI MODERN ÎN LIMBA ROMÂNĂ

CZU: 811.135.1`373.45=112.2

DOI: 10.5281/zenodo.6516816

Tatiana PORUMB

Universitatea de Stat din Moldova

ORCID: 0000-0003-4186-2507

Prezentarea noastră își propune să ilustreze, prin exemple și comentarii, categoria cuvintelor românești pentru care au fost propuse mai multe soluții etimologice, cuvintele fiind raportate de unii lingviști la împrumuturi de origine latină, pe când alții le explicau originea prin împrumuturile germane sau slave, în dependență de politicile lingvistice ale epocii în care erau tratate.

Cuvinte-cheie: împrumut, influențe dialectale, cuvinte longobarde, sășești, șvăbești.

OLD AND MODERN GERMAN VOCABULARY IN ROMANIAN LANGUAGE

The main aim of the present paper lies in highlighting multiple etymological solutions for Romanian words via relevant examples and commentary. The corpus of examples comprises words regarded as loans of a Latin origin by some scholars, while others determined their German or Slavic origin, based on the particular language policies of the respective timeframe of their analysis.

Keywords: loan, dialectal influences, Lombard words, Transylvanian Saxon words, Swabian words.

În istoria raporturilor lingvistice româno-germane există două faze: una veche și una modernă. În Occident contactele romanice cu germanicii au fost de lungă durată și respectiv au avut ca rezultat împrumuturi lingvistice reciproce importante spre deosebire de dacii romanizați, care au avut un contact de scurtă durată cu germanicii în Carpații de Curbură (zona exterioară a munților Carpați). Unicul cuvânt vechi germanic moștenit de toate limbile romanice și recunoscut unanim de cercetători este cuvântul „săpun” de la *sapo* din latina timpurie.

Chiar de la început este nevoie de o anumită precauție în utilizarea terminologiei de referință, pentru că în sursele ce tratează despre influența limbii germane asupra limbii române, învățații delimitează sfera de utilizare a adjectivului *germanic* (*popoare germanice, limbi germanice*) pentru denumirea unor triburi vechi, din care se trag germanii, englezii, scandinavii și limbile vorbite de aceștia până în perioada Evului Mediu. Iar pentru a denumi procesele socio-culturale, politice și lingvistice din Evul Mediu până în prezent învățații folosesc adjectivul *german*.

Cu privire la influența limbii vechi germanice asupra limbii române învățații nu au ajuns la un consens, după cum menționează Marius Sala [1]. Unii din ei cred că în română se păstrează un număr mare de împrumuturi vechi germanice (R. Löwe, C. Diculescu, G. Giuglea, E. Gamillscheg), în timp ce alții sunt mai rezervați (S. Pușcariu) sau le contestă aproape în totalitate (O. Densusianu, P. Skok, W. Meyer-Lübke, Al. Rosetti).

Primul trib Germanic menționat în Peninsula Balcanică este cel al bastarnilor (179-178 î.e.n.), care au făcut incursiuni de pradă în teritoriu. Acest trib este semnalat și la Strabon (63 î.e.n.-19 e.n.). După bastarni vandalii pătrund în părțile de nord ale provinciei Dacia traiană, astfel între anii 306-337 ei stăpâneau regiunile de pe văile râurilor Mureș, Criș și Tisa.

În secolul al III-lea goții au preluat conducerea, fiind semnați în Transilvania (364-378), în Muntenia și Moldova (367-369). Hotarul între ramura de vest a goților (vizigoții) și cea de est (ostrogoții) se afla pe Nistru până la invazia hunilor, invazie care a produs mari perturbații în toată regiunea de la Dunărea de Jos. Până în anul 473 populația ostrogotă a trăit sub dominația hunilor, iar după ce s-a destrămat imperiul hun în 454 s-a afirmat în Transilvania. Mai târziu cea mai mare parte a populației ostrogote pleacă condusă de regele lor, Theodoric, în Italia. Resturile de neamuri

germanice au mai rămas pentru mai multe secole în Peninsula Balcanică. În Dobrogea, limba gotă a supraviețuit până în prima jumătate a secolului al IX-lea.

Acest tablou istoric al triburilor germanice în Dacia necesită o completare cu date despre gepizi, grup germanic de răsărit, care s-a stabilit în nordul Daciei pe la 249. Regatul lor a fost în continuă expansiune până la 567, când a fost distrus de longobarzi.

Datele istorice și săpăturile arheologice demonstrează prezența triburilor germanice pe teritoriul Daciei în perioada Romanilor și în Evul Mediu. Populația romanică din spațiul dunărean a venit în contact cu triburile germanice în același timp în care un proces similar avea loc în spațiul imperiului roman de apus. Cu toate acestea rezultatele cercetărilor asupra elementelor vechi germanice în limba română s-au dovedit a fi nesigure sau controversate.

Pentru a explica situația dată este nevoie de o analiză a relației dintre populația romanizată din apusul și răsăritul imperiului cu triburile germanice. Ca și la apus în răsăritul Imperiului Roman au predominat relații de război și ostilitate. Dar dacă în Gallia, Peninsula Italică și Iberică în perioada postbelică a urmat o conviețuire pașnică și asimilarea noilor veniți, în sud-estul Europei, formațiunile germanice au fost de scurtă durată. În acest fel, regiunea dunăreană a constituit pentru majoritatea triburilor germanice „un popas în drumul spre vestul Europei” scrie Vasile Arvinte. [2, p.16] Goții s-au stabilit pe teritoriul Peninsulelor Italică și Iberică, gepizii și longobarzii în Peninsula Italică, vandalii în Peninsula Iberică și Africa de Nord. Denumirea formațiunilor statale ale germanicilor din vestul european (franci, burgunzi, longobarzi, normanzi, etc.) se păstrează în unele toponime precum Franța, Burgundia, Lombardia, Normandia. În estul european teritoriile colonizate de germanici nu și-au păstrat toponimele în limba română. Cu toate acestea unii lingviști (Diculescu, Giugla, Gamillscheg) după ce au studiat etimologia unor cuvinte românești, pentru care nu au găsit etimoane corespunzătoare, au propus explicațiile lor prin gotă, gepidă sau longobardă.

Iată unele exemple din acest șir pentru care învățații sus-numiți au propus etimoane germanice.

Elemente gote sau gepide: rom. *boare* „sanfter Wind”, „Lüftchen” < got.-gepid. *bours*, *bautis*;
rom. *brusture* „Klette” < gep. *brustilô*;
rom. *burtă* „Bauch” < got. *baurthi*, *burt(h)i*, *bort(h)*;
rom. *dop* „Kork” < gep. *dups*;
rom. *gard* „Zaun” < gep. *gards*;
rom. *nasture* „Knopf” < got.-gepid. *nastilô*;
rom. *rapăn*, *rapură* "Räude", "Krätze" < got.-gepid. *rappôns* (din *rappô*);

și altele.

Elemente longobarde (după Giuglea și Gamillscheg):

rom. *bardă* „Streitaxt” < long. *bardâ*;
rom. *fară* „Geschlecht”, „Stamm” < long. *fâra* "Sippe";
rom. *ghioagă* „Streitkolben” < long. *kogula*;
rom. *scruntar* „Sandboden”, „Bodenerhebung längs eines Wasserlaufes” < long. *skrunta* „Scharte”;
rom. *a sgudui* „erschuttern” < long. *skudojan*.

Comparând etimologia cuvintelor gote sau gepide în diferite surse, constatăm situația incertă din cauza imposibilității de a afla în mod univoc originea lor. Astfel, *brusture* conform unor dicționare ale limbii române (DEX 2009[3], NODEX 2002[4]) are origine necunoscută, iar pentru August Scriban (DLR [5]) cuvântul a provenit din limbajul gepizilor gep. *burst*, „țep”, „ghimpe”, dim. *burstilo*, de unde s-a făcut **brustilo*, apoi *brusture*; pentru DEX 2009, NODEX 2002 lexemul

burtă are etimologie necunoscută, iar DLR îl consideră de origine sârbă *trba*; cuvântul *gard* este tratat în DEX 2009 și NODEX 2002 ca împrumut din albaneză *gardh* sau din slavă *gradŭ*, conform DLR *gard* provine de la got. *gards*, „curte, casă, familie”.

E și mai controversată originea cuvintelor care se presupun a fi moștenite din longobardă. Dacă analizăm datele din Dicționarul Etimologic Român [6] (DER, 1958-1966) al lui Alexandru Ciorănescu observăm divergența de opinii cu privire la proveniența cuvintelor date. Pentru *bardă* „secure cu tăișul lat” mai mulți lingviști optează pentru originea maghiară (Densusianu, *Rom.*, XXXIII, 275; Șeineanu, *Semasiol.*, 135; Pușcariu, *Lr.*, 273). Gamillscheg, în *Romania germ.*, II, 261, a susținut că *bardă* în română provine direct din longob. *barda*. Pentru comparație putem verifica existența și etimologia cuvântului dat în celelalte limbi romanice. În limba italiană există cuvântul *barda* de proveniență longobardă doar că are alt sens „armură de oțel pentru cal”, în portugheză *barda* și în spaniolă au sens de „șă”. În schimb cuvântul *alabarda* de origine germanică în italiană, spaniolă și portugheză are semnificația de „secure” în toate trei limbi.

Pentru românescul *fară* cu sens de „castă, rasă” DER propune mai multe origini: alb. *farë* (Meyer 100; Philippide, II, 641), bg. *fara* (Berneker 279), longob. *fara* (Pușcariu, *Dacor.*, VII, 293; Giuglea, *Dacor.*, II, 396; DAR). În limba italiană *fara* „familie imigrată” este de proveniență germanică de la verbul *fahren* „a se muta cu traiul dintr-un loc în altul”. La Longobarzi cuvântul desemna familia, locul unde locuia familia imigrată. În zilele noastre în dialectul lombard cuvântul desemnează o mică proprietate funciară, moșie. În mai multe regiuni italiene (Lombardia, Abruzzo) unele sate poartă denumirea de *fara*: Fara Sabina, Fara Filiorum Petri, Fara Gera d'Adda, Fara Olivana con Sola, etc.

Cuvântul *ghioagă* este după DER de origine obscură. Pentru explicația lui se pleacă de obicei de la lat. *clāva* „măciucă”. Pentru a exprima conceptul de măciucă în italiană vom avea *mazza*, în spaniolă *maza* și în portugheză *machado* sau *clava*, dar nu am întâlnit în șirurile sinonimice nimic asemănător cu „ghioagă”.

În Dicționarul Limbii Române Vechi [8] (DLRV) pentru cuvântul *scruntar* este indicată etimologie necunoscută, iar în DLR se indică originea germanică *grund*, „teren, fond, grunt” și cu litv. *krāntas*, *mal rāpos*. În limbile romanice pare că nu există un cuvânt corespunzător la formă și sens.

A *sgudui* sau a *zgudui* are explicații diferite cu referință la etimologie. În DEX (2009) și NODEX (2002) este considerat de etimologie necunoscută, iar în DLR cuvântul este prezentat cu origine gepidă **skudojan*, sax. *skuddian*, germ. *scutten*, ngerm. *schütten*, „a turna”, *schütteln*, „a clătina, a zgudui”. Spre deosebire de prov. *escodre*, de *escorre* în franceza veche, în italiana standard se utilizează cuvântul *scuotere*, care conform dicționarului etimologic online¹ provine din germana veche *schütteln* cu sens de a zgudui.

În urma analizei etimologice și comparative a cuvintelor considerate de unii lingviști de origine longobardă din limba română, pe de o parte, și din limbile neolatine, pe de altă parte, rezultă că unele din aceste elemente din română (*fară*, *bardă*, *a zgudui*) au provenit de la un etimon comun cu variantele corespunzătoare din italiană, spaniolă, franceză, portugheză etc. fapt care ar putea servi drept dovadă pentru confirmarea etimologiei lor.

În perioada Evului Mediu sporesc relațiile românilor cu populația germanică, în deosebi cu sașii, fiind mult mai strânse din cauza colonizării sașilor în Transilvania, începând cu secolul al XII-lea, când au fost aduși pentru asigurarea stăpânirii statului feudal maghiar. Vasile Arvinte menționează că de la această populație germană au pătruns în limba română, și mai ales în graiurile din Transilvania, numeroase elemente germane. Au fost realizate multe studii pe baza acestui

contact, atât cu privire la împrumuturile din limba română de la sași cât și viceversa. Dar cu siguranță, ar fi necesar un studiu de sinteză a diferitor aspecte ale acestui raport în lumina studiilor recente.

Împrumuturile săsești din limba română aparțin mai cu seamă culturii materiale, cum sunt denumirile de meserii, obiecte casnice, unelte, materiale de construcție, unități de măsură ș.a. Din cauza diferențelor religioase între sașii catolici și românii ortodocși, apropierea spirituală dintre aceste două popoare nu s-a realizat. Denumirea de "sași" (Saxones) dată coloniștilor este atestată documentar doar în 1206, când regele Andrei al II-lea al Ungariei (1205-1235) a conferit privilegiul sașilor și le-a asigurat un statut juridic propriu. Astfel, în cancelaria regală s-a încetățenit denumirea de "sas". Expansiunea rapidă a orașelor populate de sași a dat Transilvaniei numele german de *Siebenbürgen*, făcându-se referire la șapte din orașele fortificate: Bistritz (Bistrița, Beszterce), Hermannstadt (Sibiu, Nagyszeben), Klausenburg (Cluj, Kolozsvár), Kronstadt (Brașov, Brassó), Mediasch (Mediaș, Medgyes), Mühlbach (Sebeș, Szászsebes), Schässburg (Sighișoara, Segesvár). În toponimia din Transilvania se reflectă contactul între cele trei populații de origine română, săsească și maghiară.

Marea majoritate a împrumuturilor săsești sunt termeni dialectali pe teritoriul Transilvaniei, dar unii din ei au pătruns și s-au consolidat în limba română literară, odată cu mutarea unor români din Transilvania pe teritoriile Munteniei și Moldovei. Nu vom prezenta aici exemple numeroase de împrumuturi săsești, ne vom referi doar la cele pătrunse în limba română și de largă circulație: *căptușeală* de la săs. *Kapptuch* (din ger. *Kopftuch*); *roabă* – DEX, 2009 și NODEX, 2002 nu indică nici un fel de origine, DLR indică originea sârbă *raba*. În realitate cuvântul provine de la verbul săs. *Rabber*. Cuvântul este atestat în documentele săsești din sec. al XV-lea și al XVI-lea (*Siebenbürgisch-Sächsisches Wörterbuch*, p.14) [10].

Pentru cuvântul *troc* „albie, covată” cu variantele *troacă* și *treucă* majoritatea dicționarilor recunosc proveniența germană dialectală. Doar că pentru *troacă* avem în mai multe surse interpretări diferite (germ. dial. *Trok*, DEX, 2009), (germ. dial. *Trog*, NODEX, 2002), (sas. *trok*, germ. long. *trog*, DLR, de unde și v.fr. *troc* și it. *trusgo*, *truogolo*), iar pentru *treucă* se face referință la *troacă* sau nu se recunoaște nicio etimologie. *Troc* și *troacă* sunt specifice pentru Transilvania, iar varianta *treucă* pentru Moldova. Pentru rom. *turn* majoritatea dicționarilor indică originea germană *Turm*, iar V. Arvinte determină proveniența cuvântului de la săs. *Turn* [2, p.22]. În cazul împrumutului *ștreang* „frânghie, funie de legat vitele” dicționarele limbii române determină unanim proveniența cuvântului de la germ. *Strang*, atunci când acesta este de proveniență săsească *Streang*.

De fapt, pentru a delimita cuvintele de origine săsească de cele germane de mai târziu, trebuie de ținut cont de unele particularități ale acestora. V. Arvinte prezintă detaliat în mai multe lucrări o serie de criterii [2, p.22; 11, p.99], dintre care le vom enumera doar pe cele mai generale. În primul rând, elementele săsești sunt bine încadrate în sistemul fonologic românesc, ceea ce înseamnă că vorbitorul de rând nu sesizează proveniența lor străină. Pentru comparație avem *șold*, *roabă*, *șură*, *cahlă* de origine săsesacă și *șmirghel*, *bormașină*, *ștecăr*, *abțibild*, *chelner*, *gastarbeiter*, *șurub* împrumuturi germane mai recente din domeniul meseriilor.

Al doilea criteriu important este vechimea împrumuturilor săsești, care poate fi demonstrată prin prezența acestor cuvinte în textele românești vechi. Apoi, elementele săsești denumesc realități din timpurile Evului Mediu (*țiglă*, *troacă*, *șanț*, *roabă*, *cahlă*). Pe lângă aceasta, elementele săsești au o răspândire teritorială diferită față de germanismele recente. Vechimea lor poate fi probată și prin formarea unor familii de cuvinte sau expresii frazeologice din care fac parte: *ștrengar*,

ștregăresc, *ștregărește* sau *a-i sări cuiva țandăra*, „a se înfuria” sau *a avea gura cât o șură* cu sensul de „a vorbi mult”. În unele cazuri cuvintele românești de origine săsească păstrează unele fonetisme specifice, atestând proveniența lor locală și veche față de împrumuturile germane mai recente care conțin elementele fonetice evolutive. Unul din aceste fenomene este prezența fonemului consoană ž pronunțat „j”, care se păstrează în graiurile săsești, dar nu există în limba germană literară (*glajă*, *a jețui*, *jilț*). Împrumuturile în care nu apare cea de a doua mutație consonantică germană cu siguranță sunt de origine săsească. Numărul fenomenelor fonetice de diferențiere între cuvintele germane și săsești este mai mare decât cel pe care l-am prezentat aici, dar pentru detalii merită un studiu aparte.

În Banat primii coloniști germani (șvabii) au fost aduși în secolul al XVIII-lea, când Imperiul Habsburgic avea nevoie să-și protejeze granițele. În acest secol Imperiul Habsburgic își extinde dominația asupra Transilvaniei și Bucovinei, fapt care determină o creștere a împrumuturilor germane. În afara factorilor politici care au influențat creșterea se enumeră și factorii sociali de pe teritoriile colonizate, unde se stabilesc meseriași germani de la care populația băștinașă asimilează noi termeni din domeniul agricol și termeni ce denumesc noțiuni concrete obiecte, meserii, unelte. În aceste teritorii apar termeni de genul: *șpițer* și *șpițeria* care concurează cu *apotecar* și *apoteca* (*azi farmacist* și *farmacie*). Dacă în Transilvania, Banat și Bucovina se manifestă influența austriacă *ferihang* (ger. Vorhang), *hebăr* (Heber), *fărbar* (ger. Farbe), *strujac* (Strohsack), *reipelț* (Reibeholz), *lavor* [bair.öster. Lawor), *vicslaivant* (öster., Wichsleinwand), *țircăl* (germ. Zlrkel), *castăn* (germ. Kasten), atunci pentru a desemna aceleași conținuturi în Moldova și Muntenia se răspândesc pe larg cuvintele turcești: *perdea*, *macara*, *boiangiu*, *saltea*, *chibrit*, *lighean*, *mușama*, *compas*, *dulap ș.a.*

Oricum chiar dacă nu direct dar indirect multe din germanismele în circulație din Transilvania au pătruns în Muntenia și Moldova unde și-au modificat adesea forma din cauza percepției greșite și a etimologiei populare. La difuzarea germanismelor au contribuit mulți intelectuali români, poeți și oameni de stat, începând cu umaniștii Școlii Ardelene și continuând cu Mihail Kogălniceanu, Titu Maiorescu, Mihai Eminescu, Lucian Blaga. Totuși, față de procentul de peste 40% de neologisme de origine romanică din Dicționarul limbii române moderne, elementul german constituie în jur de 1,77% [12, p.9-16]. De fapt, este un procent destul de mic, având în vedere istoria și durata relațiilor româno-germane.

În final, vom formula unele concluzii după studiul efectuat. Mai întâi de toate, grație acestui studiu am înțeles de ce este dificil de a stabili etimologia unui număr considerabil de împrumuturi germanice și germane, care au intrat în patrimoniul limbii române și de ce există nepotriviri în dicționarele etimologice și cele explicative de limbă română în tratarea originii acestora. Explicația vine de la natura fenomenului de circulație a împrumuturilor germane, multe din ele având o difuzare mai largă, pătrund în graiurile românești pe mai multe căi, prin maghiară în Transilvania, prin sârbă în Banat, prin ucraineană sau poloneză în Moldova. Astfel, cuvintele germane suferă schimbările fonetice specifice limbii care a servit drept filieră.

Am constatat, de asemenea, că unele dicționare preferă să indice etimonurile provenite din limbile de filieră a țărilor vecine, deseori slave (ucraineană, poloneză, cehă, slovacă, sârbă) decât originea gotă, longobardă, săsească, șvabă, deși toate conduc apoi la etimonul respectiv comun care stă la bază.

Analiza împrumuturilor germanice și germane ne-a permis să facem o constatare a tipurilor de cuvinte împrumutate și sfera lor de utilizare. În mare parte acestea sunt substantive concrete ce desemnează obiecte de uz casnic, instrumente, unelte, meserii corespunzătoare timpului de

circulație. Lipsa sau puținimea împrumuturilor substantivelor abstracte ne permite să presupunem că sfera interacțiunilor afective între colonizatorii germani și populația băștinașă era retrânsă. Mai cu seamă că populația colonizatorilor germani era de religie catolică, iar populația băștinașă ortodoxă. Împrumuturile unei limbi ne pot spune multe despre natura relațiilor popoarelor de contact, despre dezvoltarea socială, politică, culturală și alte domenii de activitate umană.

Este important să evidențiem în concluzie un aspect ce ține de gradul de adaptare a împrumuturilor longobarde, săsești, gotice, șvăbești în limba română. Multe din ele au fost adaptate atât de bine pe plan fonetic, încât vorbitorul de rând nici nu le sesizează ca străine.

Referințe bibliografice:

1. SALA, M. *Câte cuvinte de origine germană are limba română*. [Accesat 19.03.2022]. Disponibil <https://www.historia.ro/sectiune/general/articol/cate-cuvinte-de-origine-germana-are-limba-romana>
2. ARVINTE, V. Raporturile lingvistice romano-germane. *Anuar de Lingvistică și istorie literară*. Tom XIX. Iași, 1968, p.13-27. [Accesat 19.03.2022]. http://dspace.bcui-iasi.ro/static/web/viewer.html?file=http://dspace.bcuiasi.ro/bitstream/handle/123456789/477/BCUI_ASI_PER_X-3706%2c%201968%2c%20tom%20XIX.pdf?sequence=10&isAllowed=y
3. Dicționarul explicativ al limbii române (ediția a II-a revăzută și adăugită), Academia Română, Institutul de Lingvistică, Editura Univers Enciclopedic Gold, 2009.
4. Noul dicționar explicativ al limbii române, Litera Internațional, Editura Litera Internațional, 2002.
5. Dicționarul limbii românești de August Scriban, Institutul de Arte Grafice „Presa Bună”, 1939.
6. Dicționarul etimologic român, Alexandru Ciorănescu, Universidad de la Laguna, Tenerife, 1958-1966.
7. GAMILLSCHLEG, E. *Romania Germanica. Sprach- und Siedlungsgeschichte der Germanen auf dem Boden des alten Römerreichs*. Grundriß der germ. Philologie Band 11/III: Die Burgunder. Schlußwort. W. de Gruyter & Co., Berlin und Leipzig 1936. XII, 252 S., 3 Karten.
8. Dicționarul limbii române literare vechi (1640-1780) - Termeni regionali. Autori: Mariana Costinescu, Magdalena Georgescu, Florentina Zgraon. Editura Științifică și Enciclopedică, 1987.
9. Vocabolario Etimologico della Lingua Italiana, Ottorino Pianigiani. 2004-2008.
10. Siebenbürgisch-Sächsisches Wörterbuch, von Schullerus, Adolf, 1918 | 1. Reprint 2021, De Gruyter (Verlag) ISBN: 978-3-11-244087-2
11. ARVINTE, V. *Criterii de determinare a împrumuturilor săsești ale limbii române*, în „Anuarul de lingvistică și istorie literară”, tom XVI, Iași, 1965, p. 97–103.
12. Arvinte, V. *Raporturi lingvistice romano-germane. Contribuții etimologice*. Bacău, Editura Egal, 2002.